

Vladimir Lay

Centar za sociologiju sela, grada i prostora
Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Tomislavov trg 21/I

Razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj

Znanstvena kronologijska notacija

I. Uvod

Suvremena mreža naselja u Jugoslaviji s gradovima kao žarištima urbanog načina života ubrzano se mijenja i razvija, što planski, što polustihijski, nagovještavajući stvaranje totalnog urbanog prostora, odnosno urbanog društva. Cilj je urbanističke djelatnosti da uredi i uskladi, odnosno planira razvoj gradova i naseljenih prostora uopće, putem izrade razvojnih i provedbenih, odnosno prostornih urbanističkih planova na različitim prostornim razinama.

U okviru koncepta kontinuiranog planiranja, nakon određenog vremena rade se revizije ovih planova. Urbana se sociologija¹ »naknadno« pojavljuje, tamo šestdesetih godina, kao korisno istraživanje i promišljanje postojećih i mogućih tokova urbanizacije gradskih i ostalih naseljenih prostora.

Ova se disciplina u nas nije mogla javiti bitno ranije, jer nisu bile ispunjene neke temeljne pretpostavke. S jedne strane, sociologija u Jugoslaviji je »društveno priznata« znanost tek 1955. godine, pa je s razvojem sociologije kao discipline počelo stvaranje solidnijih teorijsko-epistemologijskih pretpostavki i urbane sociologije. S druge strane, pretpostavka nastanka i razvoja ove discipline je također društvena potreba. Urbanizacija u Jugoslaviji je silovito započela u poslijeratnom periodu. Počinju se razvijati prvi veliki gradovi, rađaju se ljudski problemi vezani za urbanizaciju i život u novonastajućim gradovima. Time se postavlja pitanje rješavanja tih problema, što se vremenom artikulira u društvenu potrebu za urbanom sociologijom.

Uzgredne, ali ne manje važne pretpostavke, odnosno poticaji za nastajanje urbane sociologije kao discipline dolaze od ruralne sociologije — društvena je po-

¹ Između termina *sociologija grada i urbana sociologija*, koji se najčešće upotrebljavaju odlučio sam se za termin *urbana sociologija* (sociologija urbanog a ne samo grada!), jer on više odgovara prirodi predmeta njenog bavljenja. U tekstu ponegdje paralelno koristim termin *sociologija prostornog planiranja*. Ne ulazeći u odnos termina *urbana sociologija* i *sociologija prostornog planiranja*, za pregled dosadašnjih radova primjereno je koristiti naziv — *urbana sociologija*. Društvena potreba za sociologijom prostornog planiranja već je tu. Postojeći zakon o prostornom planiranju i korištenju građevinskog zemljišta opravdava ovaj pristup. I što je najznačajnije, pristup integralnom naseljenom prostoru, a ne gradu i selu kao njegovim segmentima već je danas, a pogotovo će biti u budućnosti jugoslaven-skog prostora, imperativni »okvir odnošenja«. Utoliko na nekim mjestima, gdje je to relevantno, koristim također termin *sociologija prostornog planiranja*.

treba za njom u ruralnoj poslijeratnoj Jugoslaviji stvorena, naravno, prije — te širenja uvida u stranu literaturu, kao i kontakata s teorijskim i praktičnim inozemnim iskustvima uopće.

Urbanizam je od rata na ovamo pretežno tehnička, a ne globalno društvena, disciplina u kojoj dominiraju arhitekti. S vremenom u planiranje se pozivaju i ostale discipline, kao npr. ekonomisti i geografi (demografi). Potreba za sudjelovanjem sociologije u planiranju artikulirana je prije nepun decenij, dok je u Hrvatskoj »poziv sociologiji« za istraživačkim udjelom u prostornom i urbanističkom planiranju uslijedio 1969. odnosno 1970. godine.

Što se očekuje od urbane sociologije u prostornom i urbanističkom planiranju kao najvitalnijem području njezinoga rada? Kako to u nas načelno određuju kritički orijentirani urbani sociolozi?

Na temelju određenog sistema vrednota i uvida u vrednote i potrebe ljudi, koje se ostvaruju u određenom mikro ili makrosocijalnom prostoru, urbana sociologija teži određenju *društvenih* kriterija planiranja razvoja gradova, odnosno mreže naselja u regionalnim i širim prostornim okvirima. Postojeće potrebe i aspiracije ljudi više nije moguće zaobilaziti. Autoritativno »nasilno usrećivanje« ljudi prestaje biti moguće. Jugoslavenski samoupravni ideološki koncept pruža društvene pretpostavke teorijskog i praktičnog karaktera za novo, samoupravno prostorno i urbanističko planiranje. Urbanoj sociologiji, odnosno sociologiji prostornog planiranja u tom konceptu teorijski pripada jedno od strateških mjesta. Svojom otvorenošću prema životu i sposobnošću za unutrašnji razvoj kroz radno sudjelovanje u procesu planiranja, a uz pomoć urbanista i ostalih već prisutnih struka, ona treba izboriti mjesto i u praksi.

Kao mlada disciplina urbana se sociologija ubrzano razvija i dinamički formira svoj predmet putem istraživačke suradnje s urbanistima, koji pak sa svoje strane tragaju za vlastitim novim teorijskim osnovama u prostornom i urbanističkom planiranju. U razdoblju od 1969—1975. godine, u kojem su se u SR Hrvatskoj odvijali prvi oblici radne suradnje urbanista i sociologa, urbana sociologija je najobimnije angažirana u okviru rada na provedbenim planovima pojedinih dijelova velikih gradova, te nekih srednjih gradova, uglavnom općinskih centara. U ovako, za kreativni razvoj donekle ograničenom okviru, urbano sociološka istraživanja (studije) javljaju se u najboljem slučaju kao posrednik i »prevodilac« između težnji i volje stanovnika planiranih područja i planera, tretirajući ljude tih područja kao subjekte, a ne objekte. Istraživanju stavova stanovnika tek u nekim studijama pridružuje se i istraživanje stavova rukovodećeg sloja. Tako se pokušavala dobiti slika specifičnog (za urbaniste vrlo interesantnog) javnog mnijenja, s jedne, te strukture stavova ljudi iz tzv. vrha procesa donošenja odluka, s druge strane. Želje i stavovi stanovnika ne moraju biti jedini, mogući i konačni. Sociolozi, urbanisti i ostale struke iz interdisciplinarnog tima valja da pomognu ostvarenju pretpostavke (u fizičkoj strukturi društvenog života) za razvijanje postojećih ljudskih potreba, te stvaranje i ostvarivanje novih.

Do suradnje urbanista i sociologa došlo je još u studijama na razini velikih gradova SRH. Teme istraživanja bile su npr.: *Bespravna stambena izgradnja u Splitu*, *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*, *Društveni aspekti individualne stambene izgradnje na zagrebačkom području*, *Sociološke karakteristike urbanizacije Rijeke 1961—71*, itd. One su otvarale plodnije mogućnosti za teorijski i metodološki razvoj discipline. Tek posljednju godinu-dvije sociolozi počinju prisustvovati otvaranju nove mogućnosti metodološkog i teorijskog razvoja urbane sociologije, odnosno živo konstituiranje i razvoj jedne sociologije prostornog planiranja. Također treba napomenuti da su dosad tzv. fundamentalna urbanosociološka istraživanja u SR Hrvatskoj zbog određenih društvenih okolnosti bila rijetka.

Urbani sociolozi se u ovom kontekstu, bore zajedno s naprednim urbanistima da aplikativna, ali i kritička sociolojska istraživanja budu organski dio i jedna predradnja izradi razvojnog ili provedbenog plana, a ne pomodni ukras ili pak formalni dokaz ispunjenja zakonske obveze.²

Opravdanje za ovaj pregled prvih radova na području urbane sociologije u Hrvatskoj nalazi se u postojećem stupnju znanstvenog razvoja i društvenoj ulozi urbane sociologije te mogućnosti njenog doprinosa razvijanju prostornog i urbanističkog planiranja kao globalne društvene, a ne tehničke djelatnosti.

Svjesni vlastitog »djetinjstva«, nedostataka i mogućnosti, koje smo u njemu ispoljili, zdravije možemo krenuti putem zrenja, putem daljnjeg razvoja angažirane urbane sociologije, odnosno razvoja jedne *sociologije samoupravnog prostornog planiranja*.³

II. Društvena i znanstvena zbivanja koja su prethodila konstituiranju urbane sociologije kao discipline

Razvoj urbanizma kao sistematske društvene djelatnosti započeo je u Hrvatskoj u jesen 1947. godine osnivanjem Urbanističkog instituta Hrvatske, prvog te vrste u Jugoslaviji. Iako se urbana sociologija kao disciplina javila tek nakon punih dva-desetak godina, *sociolojska* se misao u prostornom planiranju rađala iz same kompleksnosti urbanizacije.⁴

Socijalni faktori u prostornom i urbanističkom planiranju godinama su bili predmet razmišljanja i rada arhitekata-urbanista, povjesničara umjetnosti, geografa (demografa), ekonomista i drugih. Sociolozi sela, koji su svoju institucionaliziranu istraživačku djelatnost počeli 1960. godine osnivanjem *Agrarnog instituta* u Zagrebu, doticali su grad onoliko koliko su to zahtijevale teme, odnosno stvarne veze između našeg sela i grada u ono vrijeme. I drugi su sociolozi, u okviru svojih tema doticali fenomen urbanizacije, tj. analizirali određene društvene pojave, koje s urbanizacijom stoje u nekom odnosu.

U gotovo reportažno-illustrativnom prikazu slijed zbivanja bio je slijedeći. Početkom 1962. godine u listu »Telegram« *Milan Prelog* objavljuje seriju u četiri nastavka pod naslovom »Urbanizam — humanizam — demokracija«.⁵ Sam autor te tekstove označava ako prilog diskusiji o osnovnim ciljevima urbanizma, odnosno o društvenim aspektima naših intrevencija u prostoru.

Škol. god. 1963/64 otvara se *Odsjek za sociologiju* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U travnju mjesecu 1964. godine osniva se *Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu*. U okviru Instituta istodobno je osnovan *Odjel za izučavanje naselja i urbanizam*.⁶

Krajem 1964. godine uredništvo časopisa »*Naše teme*« organizira pismeni simpozij *Urbanizam mimo socijalizma?*⁷ Centralno je pitanje glasilo: Kako ocjenjujete

² Zakon o prostornom uređenju propisuje da regionalni prostorni plan između ostalog mora sadržavati analizu prirodnih, demografskih, tehničkih, društvenih i ekonomskih činilaca razvoja (čl. 23). Zakon izričito kaže da urbanistički plan između ostalog sadrži »demografske, sociološke i druge studije koje su vršene radi utvrđivanja smjernica razvoja, dimenzioniranja i razmjčestaja pojedinih sadržaja, te funkcionalne i ekonomske organizacije grada, odnosno naselja« (član 25). Vidi: *Zakon o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta*, Narodne novine, Zagreb 1973.

³ Suvar, Stipe, *Između zaseoka i megalopolisa*, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973, str. 199—236.

⁴ Lay, Ivan, »*Sociologija u prostornom planiranju*«, Zagreb, *Revija za sociologiju*, No 4, 1975.

⁵ Prelog, Milan, *Prostor i vrijeme*, Društvo historičara SRH, Zagreb 1973.

⁶ Predstojnik Odjela bio je prof. dr Milan Prelog, redovni profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U samom Institutu radila je *Biserka Tadić*, povjesničar umjetnosti. Prikaz rada Odjela vidi u *Bilten* 2, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1970.

⁷ Vidi: »*Naše teme*«, No 11, 1964, Zagreb (glavni i odgovorni urednik, *Stipe Suvar*). Objavljeni su slijedeći prilozi: *Zarko Domljan*, »Perspektive urbanizma«, *Eugen Franković*, »Urbana sredina«, *Grgo Gamulin*, »Instrument socijalizma«, *Zdenko Kolacio*, »Grad — osnovni problem novog i dinamičnog svijeta«, *Ante Marinović-Uzelac*, »Urbanizam — oblik organizacije ljudskih zajednica«, *Matko Meštrović*, »Urbanizam i komformizam«, *Milan Prelog*, »Urbanizacija i urbanizam«, *Vjenceslav Richter*, »Ideološki i praktični aspekti sinturbanizma«. Pitanje »Urbanizam mimo socijalizma?« i danas se odnosi na društvenu ulogu urbanizma.

suvremeni urbanizam u nas, njegove realizacije i teorijsku misao, posebno koja je funkcija urbanizma u socijalnoj dinamici. »Odgovori« poznatih povjesničara umjetnosti i arhitekata-urbanista kao domet razmišljanja o urbanizmu i njegovoj društvenoj ulozi još dugo su ostali relevantni.

O praksi i politici urbanizacije razgovara se na simpozijima i kongresima urbanista, te na godišnjim konferencijama »Stalne konferencije gradova« Jugoslavije. Tako je, između ostalog, 1964. godine u Ljubljani održana stalna konferencija gradova Jugoslavije na temu *Problemi urbanizacije u Jugoslaviji*. Godine 1965. izlazi u Jugoslaviji prva knjiga domaćeg autora iz urbane sociologije.⁸ Iste godine, Stipe Šuvar objavljuje članak »Dihotomija selo—grad«.⁹

Sociologija postepeno ulazi u život. Krajem 1967. godine Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja organizira u Beogradu simpozij *Sociološki aspekti izgradnje gradova*.¹⁰ Na ovom prvom sastanku sociologa i urbanista Jugoslavije prezentiraju se prva istraživanja i tematiziraju problemi urbane sociologije u nastajanju. Iz Hrvatske sociolozi nisu sudjelovali sa saopćenjima.

Krajem 1967. godine u Splitu je održano *Savjetovanje o bespravnoj izgradnji*. Organizatori su bili Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja te Stalna konferencija gradova Jugoslavije.

U Zagrebu je ožujka 1968. godine u organizaciji Ekonomskog instituta održan međunarodni interdisciplinarni simpozij *Planiranje prostornog razvoja metropolitanskih regija*, ali sociolozi sa saopćenjima nisu sudjelovali.

Povodom proslave 300-te obljetnice Sveučilišta u Zagrebu Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu organizirao je u rujnu 1969. godine u Omišu simpozij *Empirički rad i metodologija socijalne geografije*. Učesnici su pretežno geografi, ali izlaganja obiluju tzv. sociogeografskim temama, koje zapravo predstavljaju specifično strukturirane sociološke teme o gradskim i seoskim naseljima.

U siječnju 1969. godine sarajevski časopis »Pregled« izlazi kao tematski broj naslovom *Problemi savremenog urbanizma*.

Prije konstituiranja urbane sociologije kao zasebne discipline u pojedinim su sociološkim istraživanjima dotičani ili tematizirani problemi povezanosti urbane strukture i nekih određenih društvenih pojava, odnosno utjecaj urbanizacije na promjene društvenih struktura. Kao ilustraciju navodim dva istraživanja. Prvo je *Porodica, ulica i slobodno vrijeme omladine u općini Trnje (Zagreb)*.¹¹ Poduzeto je 1967. godine i pokazalo da je proces nagle urbanizacije, kojom je ova zagrebačka općina bila zahvaćena, doveo do vrlo drastičnih promjena u položaju, uvjetima i u aktivnostima mladih u obitelji i slobodnom vremenu. Drugo istraživanje koje je u ovom kontekstu vrijedno spomenuti nosi naslov *Kulturna situacija općina i re-*

⁸ Todorović, Aleksandar, *Uvod u sociologiju grada*, Vuk Karadžić, Sociološka biblioteka, Kolo III, Sveska I, Beograd 1965.

⁹ *Gledišta*, Beograd, No 12, 1965. Vidi i u: Šuvar, Stipe, *Između zaseoka i megalopolisa*, op. cit.

¹⁰ Zbog značenja ovog simpozija navodim autore i njihova saopćenja. To su komentari istraživanja: Aleksandar Đorđević, *Građanin subjekt ili objekt u procesu razvoja i izgradnje svog grada*; Mustafa Djumrukčić, *Socijalne pojave, promene i posledice koje prouzrokuje industrijalizacija u komuni Loznica*; Risto Galić, *Ljudi u novom gradu Velenje*; Marko Šlajmer, *Sociološka studija za izradu generalnog plana Skoplja*; Zdenko Kolacio, *Sociološke vrednosti urbanističkih, arhitektonskih i građevinskih rešenja stambenih naselja u Sarajevu izgrađenih posle 1958. godine; te saopćenja*: Cvetko Kostić, *Problemi savremene urbane sociologije*; Zivorad Kovačević, *Politička organizacija velikog grada i mogućnost afirmacije građana*; Aleksandar Todorović, *Značaj socioloških istraživanja urbanih područja za društvenu praksu*; Ljubinka Sibinović-Bročić, *Omladina i savremene koncepcije izgradnje grada*, te Miroslav Živković, *Sistem samoupravljanja i veličina grada*. Vrlo su interesantna saopćenja trojice gostiju iz inozemstva: N. C. Schoten (Hag), *Nama urbanistima neophodna je sociologija grada*; Jiří Musil, *Teorija i metodi primene sociologije u urbanizmu — sa posebnim osvrtom na pojedine primere u Cehoslovačkoj* i Jack Fisher (SAD), *Socio-ekonomske promene u urbaniziranim naseljima Jugoslavije*.

Materijal sa simpozija objavio je organizator (1967).

¹¹ Ovo istraživanje je dionica projekta *Struktura i funkcija omladinskih klubova*. Nosioci projekta bili su Rudi Supek, Miro Mihovilović i Pavao Novosel. Projekt je završen 1968. godine u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu za Gradski komitet Saveza omladine Hrvatske Zagreb.

Nosilac dionice *Porodica, ulica i slobodno vrijeme omladine u općini Trnje (Zagreb)* bio je Rudi Supek. Rad sadrži 65 + 3 stranice. Temelji se na rezultatima metode ankete primijenjene na zonskom uzorku (311 obitelji s djecom u dobi od 15—21 godine). Ispitanici su bili roditelji i omladina.

gija Hrvatske.¹² Ovaj projekt, rađen dijelom na temelju podataka iz 1968, a dijelom podataka za razdoblje 1964—1968. godine, između ostalog ukazao je na koncentraciju kulturnih ustanova u većim gradovima, odnosno samo u 14 gradskih općina, na proces specijalizacije kulturnih ustanova u općinama s većim gradovima, te procese kulturne iradijacije i diseminacije iz gradskih središta.

III. Konstituiranje urbane sociologije kao discipline

Konstituiranje ove discipline određeno je s nekoliko znanstvenih i društvenih događaja i datuma.

Prvi sociolozi, a među njima i oni, koji su orijentirani na urbanu sociologiju, u Zagrebu završavaju studij 1968. godine.

U jesen 1967. godine na Odsjeku za sociologiju *Stipe Šuvar* počinje predavati kolegij *Sociologija naselja*. Kroz predavanja i uz prva istraživanja na terenu kolegij se znanstveno razvijao i tematski bogatio. Godine 1975. otvoreno je mjesto asistenta za Sociologiju naselja.¹³

Pod rukovodstvom S. Šuvara grupa studenata treće i četvrte godine sociologije provodi 1968. godine prvo istraživanje u »divljem« radničkom naselju Kozari bok u Zagrebu.¹⁴

Školske godine 1969/70. u organizaciji Arhitektonsko-Građevinsko-Geodetskog fakulteta i Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, otvoren je postdiplomski studij iz urbanizma i prostornog planiranja, u okviru kojeg je sociologija zastupljena kao kolegij i po studentima postdiplomcima.¹⁵

Svibnja 1970. godine u Beogradu je na inicijativu Uprave Jugoslavenskog udruženja za sociologiju osnovana *Sekcija za sociologiju sela i grada*. Time se željelo podstaci daljnji razvoj sociologije sela i grada u nastavnoj, istraživačkoj i aplikativnoj domeni. Prvo sjedište sekcije bilo je u Zagrebu, a prvi predsjednik *Stipe Šuvar*.¹⁶

Navedeni događaji označavaju rađanje urbane sociologije kao discipline. Daljnjim radom, prvim istraživanjima, ova je disciplina bogatila svoj teorijski i metodološki pristup predmetu bavljenja.

U toku 1970. godine objavljuju se rezultati socioloških istraživanja iz urbane sociologije: *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja* (*Stipe Šuvar* i suradnici); *Bespravna stambena izgradnja u Splitu* (*Slobodan Bjelajac*) i *Sociološki aspekti urbanizacije Gospića* (*Miroslav Jilek*).

¹² Projekt je realiziran rujna 1970. godine u Odjelu za osnovna sociološka istraživanja Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu po narudžbi Republičkog zavoda za planiranje SR Hrvatske. Nosilac projekta bio je Antun Petak. Rezultati istraživanja (sekundarne analize statističkih podataka, podataka prikupljenih metodom ankete popisnog karaktera od organa nadležnog za pitanja kulture općinskih skupština, interviua sa kulturno-političkim činionicima, itd.) prezentirani su u studiji *Kulturna situacija općina i regija Hrvatske*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, rujna 1970 (162 + 186 stranica priloga), rukopis pohranjen u arhivi Instituta.

Reinterpretacija već analiziranog kao i novog empirijskog materijala unutar koncepta kulturne dinamike i kulturne situacije dana je posebno u radu Petak, Antun, »Neki problemi kulturne situacije« (52 stranice) i prilogu »Podaci o institucionalnoj osnovici kulturnih djelatnosti u Hrvatskoj« (48 stranica), u Božić, M., A. Petak, S. Šuvar, Z. Sudović i A. Mutnjaković, *Polazne pretpostavke i okviri za utvrđivanje razvojne politike kulture u Srednjoročnom planu razvoja 1971—1975. godine*, Republički zavod za planiranje SR Hrvatske, Zagreb, studeni 1971. Uz neke tekstualne preinake, te drastično reducirani iskustveni materijal u prilogu ovaj je rad objavljen pod nazivom »Neki problemi kulturne situacije Hrvatske« u časopisu *Naše teme*, No 7—8, 1973, str. 1221—1265.

¹³ Škol. god. 1975/76 kao asistent za urbani dio kolegija izabran je Ognjen Caldarović, dok ruralni dio pokriva asistent Ivan Cifrić.

¹⁴ Istraživanje *Sociološki presjek radničkog naselja Kozari bok u Zagrebu* provedeno je metodom ankete na uzorku koji je obuhvatio 351 domaćinstvo. Na temelju podataka koje je dala Jasna Jušić, Nataša Lončar i Đurđa Persoglio škol. god. 1968/1969. izradile su svoje završne seminarske radnje (naslove vidi u O. Caldarović, Završni seminarski radovi iz »Sociologije naselja« obranjeni na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, blok *Informacije* u ovom broju *Revije za sociologiju*).

¹⁵ Predavači sociologije bili su *Stipe Šuvar*, *Rudi Supek* i *Miro Mihovilović*. U razdoblju 1970—72 studij su pohađali sociolozi *Miroslav Jilek* i *Maja Maroević*, a kasnije *Ivan Rogić*. *Miroslav Jilek* je magistrirao u listopadu 1974, a *Maja Maroević* u prosincu 1975. godine.

¹⁶ Informaciju V. Puljiza, tada izabranog tajnika Sekcije vidi u: *Sociologija sela*, No 27—28, januar—juni 1970, str. 82—83.

Studija *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*¹⁷ primjer je kompleksnog pristupa urbanizaciji Zagreba, »jugoslavenskog velegrada«, koji se širi, i njegove okolice, koja se postepeno stapa s gradom tvoreći urbani kontinuum. Namjera je bila osvijetliti karakteristike suvremenog trenutka urbanizacije, otvoriti određena pitanja i pokušati zacrtati sociološke kriterije buduće urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja. Vrijednost ovog rada je u kompleksnom i kritičkom pristupu, a ne toliko u istraživačkom doprinosu.

Studija *Bespravna stambena izgradnja u Splitu* izvedena je u Urbanističkom zavodu Dalmacije trebala je dati detaljan uvid u ovaj problem kako bi se pomoglo društveno-političkim zajednicama u iznalaženju rješenja stihije bespravne stambene izgradnje. Ovaj je rad studiozno na temelju ankete i drugih metoda istraživanja razložio uzroke i posljedice ove društvene pojave, i uputio na rješenja.¹⁸

Miroslav Jilek u svom radu *Sociološki aspekti urbanizacije Gospića*,¹⁹ unatoč niza limitirajućih faktora, počeo je tragati za jednim mogućim sociološkim modelom, za potrebe urbanističkog i prostornog planiranja općinskog središta, koji će se kasnije proširiti na općinu i regiju. Rad je inače trebao dati planerima odgovore na pitanje što ljudi žele da se organizira u gradskom prostoru. Taj je zadatak uglavnom uspješno izveden.

Navedena istraživanja bila su izlaz urbane sociologije kao empirijske discipline na društvenu pozornicu u Hrvatskoj.

U travnju 1971. godine, poslije vrlo povoljne društvene reakcije na studiju *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*, Skupština grada Zagreba, Urbanistički zavod grada i još neke zainteresirane ustanove grada i regije sklopili su sa Institutom za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu ugovor za četiri nova sociološka istraživanja: *Društveni aspekti individualne stambene izgradnje u Zagrebu*, *Funkcije centra i podcentara u zagrebačkoj gradskoj regiji*, *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*, te *Položaj velikih gradova u našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu*. Na realizaciji ovih projekata bile su angažirane gotovo sve zainteresirane znanstvene snage u Zagrebu.²⁰

¹⁷ Istraživanje je izvršeno za Urbanistički institut SRH u okviru izrade regionalnog urbanističkog plana i generalnog urbanističkog plana grada Zagreba 1970. godine u Odjelu za izučavanje naselja i urbanizam Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Metodom ankete ispitivanje je izvršeno u 945 domaćinstava pet zagrebačkih naselja.

Radnu su grupu sačinjavali: Stipe Suvar (rukovodilac), Milan Prelog, Dunja Rihtman-Auguštin, Fedor Kritovac, Slavko Dakić, Miljenka Fišer, Biserka Tadić, Ivan Magdašenić, Maja Maroević, Miroslav Jilek, Dušica Šeferagić i Josip Gabrić. Milan Benc je surađivao u redakturi upitnika i postavljanju terenskog istraživanja.

Ostala je neostvarena prvobitna zamisao autora da na temelju kritičkih ocjena naručioca i ostalih interesenata izrade drugu, konačnu verziju studije.

¹⁸ Studija je završena travnja 1970. godine prvenstveno na temelju rezultata istraživanja provedenog na 20%-tnom uzorku vlasnika bespravnih stambenih objekata (540 ispitanika) na području splitske aglomeracije. Rezultati se još mogu konsultirati u: Bjelajac, Slobodan, »Bespravna stambena izgradnja«, Split, *Pogledi*, No 3, 1970, te Bjelajac, Slobodan, »Bespravna stambena izgradnja u Splitu«, Zagreb, *Naše teme*, No 11, 1971.

Uzred pripominjem da se istraživanje bespravne stambene izgradnje u Zagrebu nalazi u fazi pripreme i da će započeti sredine 1976. godine, dok je u Rijeci kao segment studije o stanovanju u početnoj fazi.

¹⁹ Ovaj rad je prilog Generalnom urbanističkom planu Gospića. Izrađen je u Urbanističkom institutu Hrvatske i 1970. godine prvi je primjer »organske« suradnje urbanista i sociologa, iako su problemi interdisciplinarnog sporazumijevanja bili i ostali vrlo složeni. Ovim je načeta i problematika sociološkog istraživanja manjih gradskih središta.

Ozbiljan je metodološki nedostatak rada segmentnost populacije u nacrtu uzorka istraživanja (uzorkom je obuhvaćeno 225 učenika i studenata), uslijed čega se zapravo radi o deskriptivnoj analizi procesa urbanizacije, situacije u socijalnim zajednicama i bitnih funkcija mjesta. U kasnijim radovima autor je to djelomično korigirao obuhvatom zaposlenih interviewima »elite«, te odbornika općinskih skupština.

²⁰ U izradi studije *Funkcije centra i podcentara u zagrebačkom gradskom području* svojim priložima sudjelovali su: Vladimir Lay, Nataša Lončar i Melita Richter (sociolozi), Slavko Dakić, Miljenka Fišer i Fedor Kritovac (arhitekti), te Biserka Tadić (povjesničar umjetnosti). Rukovodilac projekta je bio Milan Prelog, a tajnik Ognjen Čaldarović.

U realizaciji projekta *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja* priložima su sudjelovali: Stanko Brčić, Ivan Cifrić, Ruža First-Dilić, Josip Gabrić, Ante Kolega, Adolf Malić, Nedjeljko Rendulić, Dušica Šeferagić, Stanko Zuljić i Milan Župančić. Rukovodilac projekta je Stipe Suvar, a tajnik Ivan Cifrić.

Projekt *Položaj velikih gradova u našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu* realizirali su: Stanko Brčić, Ognjen Čaldarović, Zorislav Sonje, Zdravko Tomac, Uroš Trbović i Dušan Zubrinčić. Nosilac projekta bio je Stipe Suvar, a tajnik Miroslav Jilek.

U terenskom radu sudjelovali su studenti sociologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U okviru prva tri empirijska su istraživanja provedena 1971/1972. godine (metoda ankete). Godine 1975. Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a objavio je rad *Društveni aspekti individualne stambene radnje* (završila ga je i redigirala D. Seferagić). Objavljivanje ostalih studija, koje treba samo redigirati, tek predstoji.

Na znanstveno-stručnom savjetovanju sociologa Jugoslavije u Dubrovniku veljače 1971. godine podnijeto je više saopćenja iz sociologije sela i grada, a Cvetko Kostić otvorio je temu *Sociološki aspekti prostornog planiranja Jugoslavije*.²¹ Na sastanku Sekcije za sociologiju sela i grada sudjelovalo je više od 60 ljudi. Prema tadašnjoj evidenciji sekcija je imala 82 člana.²²

U okviru Revizije GUP Osijeka 1971. godine Dušan Žubrinić daje prilog *Sociološki pristup razvoju grada Osijeka*. Ovo je prva sociološka, mada u biti tek deskriptivna tematizacija urbanog razvoja centra Istočne Hrvatske.²³ Iste godine u svibnju ovaj je autor na II Znanstvenom simpoziju Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu u organizaciji Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti podnio saopćenje *Sociološki aspekti razvoja Slavonske regije*.²⁴ Inače suradnja urbanista i urbanih sociologa u istraživačkom radu na izradi prostornih planova općina u istočnoj Slavoniji tek predstoji.

Početak 1972. godine u okviru izrade GUP Splita u Urbanističkom zavodu Dalmacije Slobodan Bjelajac dovršava dvije studije: *Imigracije u područje splitske aglomeracije i Problemi zapošljavanja u splitskoj aglomeraciji*. Cilj prve studije je bio da ustanovi karakteristike vrlo intenzivne imigracije u Split koja je očito šire društveno uvjetovana.²⁵ Starosjedilačko i doseljeničko stanovništvo, čiji je odnos bio gotovo 1:1 izrazito se prostorno distribuiralo u dvije grupe. Osnovu rada *Problemi zapošljavanja u splitskoj aglomeraciji* čini analiza podataka Zavoda za zapošljavanje Split—Trogir—Omiš. Autor utvrđuje karakteristike pojave nezaposlenosti, te problem disproporcije između kvalifikacione strukture nezaposlenih i potreba privrede.

U veljači 1972. godine u Portorožu je održan VI znanstveno-stručni skup sociologa Jugoslavije na temu *Društveni konflikti i socijalni razvoj Jugoslavije*. U Sekciji za sociologiju sela i grada podnijeto je 12 saopćenja o selu odnosno poljoprivredi, o odnosima selo—grad te o gradu, odnosno urbanom prostoru.²⁶ Među autorima treće grupe saopćenja prvi puta su se na jednom sociološkom savjetovanju pojavili mladi tek diplomirani urbani sociolozi iz Zagreba, koji još nisu bili stalno zaposleni. Vrijedno je istaći zajedničko saopćenje arhitekata-urbanista *Društveni konflikti i prostorno planiranje*. U radu sekcije u Portorožu sudjelovalo je oko 40 učesnika, a o saopćenjima se razvila plodna i kritična diskusija. Za sjedište Sekcije ponovno je izabran Zagreb, a za predsjednika *Svetozar Livada*. Dogovorom sudionika Sekcija je promijenila naziv u *Sekcija za osciologiju naselja*. Također je donijeto nekoliko zaključaka značajnih za daljnji razvoj discipline.

Pokret zaštite okoline 1972. godine u Jugoslaviji počinje biti predmetom organiziranijeg interesa. U ožujku 1972. godine u Zagrebu se održava savjetovanje Čo-

²¹ Na skupu u Dubrovniku podnijeto je niz saopćenja većeg broja autora, objavljenih u časopisu *Sociologija*, No 3—4, 1970, i *Sociologija sela*, No 31—32, 1971).

²² Vidi informaciju S. Suvara u *Sociologija sela*, No 33, 1971 (uz informaciju je objavljen i adresar članova Sekcije).

²³ Kratak sažetak ovog sociološkog priloga objavljen je u završnom izvještaju *Revizija GUP Osijeka*, Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb 1971.

²⁴ Dušan Žubrinić se od 1971/72. godine počeo baviti sociologijom prometa i kao honorarni predavač na Međufakultetskom saobraćajnom studiju radio na koncipiranju kolegija »Sociologija saobraćaja«. U okviru ove aktivnosti istupao je na II Međunarodnom simpoziju o prometu u organizaciji Instituta za saobraćaj, pomorstvo i veze, Zagreb, od 19—21. IX 1971. sa temom *Kompleksnost pristupa u razvoju prometa*.

²⁵ Studija je objavljena u veljači 1972. godine, kada podaci popisa stanovništva (1971) još nisu bili poznati. Uzorak je izrađen na poduzorku imigranata unutar jednopostotnog uzorka istraživanja *Domaćinstva splitske aglomeracije u Urbanističkom zavodu Dalmacije*. Primijenjena je metoda interviua.

²⁶ U časopisu *Sociologija sela*, Zagreb, No 35/36, 1971, Vlado Puljiz na str. 138/9 daje informaciju o radu Sekcije te spisak autora i saopćenja prezentiranih u sekciji. Neka su saopćenja u nešto izmijenjenom obliku objavljena u istom broju časopisa.

vjek i biosfera, koje na inicijativu UNESCO-a treba poslužiti osnivanju Komiteta SFRJ za zaštitu okoline. U travnju 1972. godine osniva se u Zagrebu Komisija Republičke konferencije Saveza omladine Hrvatske za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline, prva te vrste u Jugoslaviji. Ova je komisija razvijala svoju aktivnost kroz sastanke i aktivnosti vezanim uz probleme zaštite okoline. Mladi urbani sociolozi u Zagrebu aktivno su sudjelovali u radu ove komisije.²⁷

U okviru postdiplomskog studija *Razvojni procesi suvremenog jugoslavenskog društva* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu škol. god. 1972/73 jedno od pet nastavnih područja nosi naslov *Transformacija seoskih sredina i problemi urbanizacije u Jugoslaviji*. Od tridesetak polaznika petero je orijentirano na urbanu sociologiju.²⁸

U toku 1972. godine u Zagrebu su otvorena prva radna mjesta za urbane sociologe. U rujnu Urbanistički zavod grada Zagreba, a u studenom Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za izučavanje naselja i urbanizam, primaju po dva sociologa u stalni radni odnos.²⁹ Ova institucionalizacija značila je ostvarenje važnih kadrovskih, materijalnih i drugih pretpostavki za daljnji razvoj urbane sociologije.

IV. Pregled radova u razdoblju 1972—1975.

U Splitu sociolozi u Urbanističkom zavodu Dalmacije vrlo su aktivni na GUP Split. Slobodan Bjelajac radi na studiji *Sociološki presjek splitske aglomeracije*. Temeljni cilj je analiza distribucije različitih socijalnih kategorija stanovništva u prostoru splitske aglomeracije, te utvrđivanje društvenih, a ne urbanističkih čimbenika ove pojave. Ova tema i pristup na razini grada omogućili su da se utvrde socijalne nejednakosti s prostornog aspekta.³⁰

U okviru izrade *Detaljnog urbanističkog plana Marjanskog poluotoka* Maja Maroević, urbani sociolog u Urbanističkom zavodu Dalmacije ispitala je metodom ankete 556 posjetilaca izložbe tog plana da bi se saznalo mišljenje stanovnika o nekim mogućim alternativnim rješenjima u planu.

Suradujući u izradi urbanističkog programa Daruvara M. Jilek daje prilog *Studija socioloških aspekata urbanizacije Daruvara*.³¹ Autor ovom prilikom modificira i usavršava pristup koji je koristio u izradi slične studije za Gospić. Uzorkom na kojem navodi istraživanje (ukupno 216 ispitanika), pored školske omladine obuhvatio je radnike i službenike. U zaključku upućuje na neke društvene preduvjete razvoja grada kao što su: održavanje i usavršavanje postojećih, razvoj novih funkcija grada, te osiguravanje određenih preduvjeta za »stalni ljudski faktor«.

Listopada 1972. godine u organizaciji Urbanističkog saveza Jugoslavije održano je u Nišu *Savjetovanje o prostornom planiranju, uređenju i izgradnji seoskih područja i sela u Jugoslaviji*. U saopćenjima na savjetovanju dominirala je misao o potrebi suvremenog uređenja sela.³² M. Jilek u prilogu *Jedan mogući model i sadržaj sociološke studije za potrebe urbanističkog i prostornog planiranja* razvija model koji je koristio u sociološkim studijama Gospića i Daruvara. Ovaj rad predsta-

²⁷ Pisani trag rada komisije ostao je u biltenima koji je izdavała radna grupa komisije. Od travnja do prosinca 1972. godine izašlo je ukupno 5 biltena. Radom komisije rukovodili su Slobodan Lang (liječnik) i Nenad Prelog (sociolog).

Urbani su se sociolozi bez izuzetka u ovoj akciji kao i kasnijem radu pojavljivali kao sociolozi šireg profila otvoreni prema nizu područja koja graniče ili prelaze temu urbanog.

²⁸ Polaznici ovog postdiplomskog studija i naslovi odobrenih magistarskih radnji su: Čaldarović, Ognjen, *Teorijski aspekti planiranja urbanih područja*; Lay Vladimir, *Sociološki aspekti planiranja mreže gradskih naselja SRH*; Lončar, Nataša, *Mijenjanje tradicionalne kulture pod utjecajem procesa industrijalizacije i urbanizacije*; Richter, Melita, *Grad kao socijalni prostor*; Seferagić, Dušica, *Socijalna segregacija u prostoru na primjeru Zagreba*.

²⁹ U UZGZ su primljeni Ognjen Čaldarović i Melita Richter, a u IDIS Vladimir Lay i Dušica Seferagić.

³⁰ Neke rezultate autor je objavio u radu »Urbanistički aspekti društvene nejednakosti na primjeru splitske aglomeracije«, Split, *Pogledi*, No 8, 1972.

³¹ Ovaj program raden je u Urbanističkom Institutu SRH, Zagreb 1972.

³² Informaciju S. Livade o ovom savjetovanju vidi u časopisu *Sociologija sela*, No 39, 1972.

vlja jedan koncept za suradnju sociologa i urbanista. Polazi od položaja čovjeka u prostoru, odnosno u gradu i u selu. Metodologijski se temelji na konzultaciji ljudi koji imaju određene potrebe u tom prostoru. Autor razmatra probleme prostorne organizacije ovih dimenzija ljudskog života: rada, stanovanja, odmora i rekreacije, opće prostorne pokretljivosti i potrošnje. U prijedlogu modela sociologijske studije (sadržaj, metoda, uzorak) autor je konstruktivan s osnovnim ciljem da iznađe puteve daljnjeg razvoja i napretka naselja.

Sociolozi Ognjen Čaldarović i Melita Richter u Urbanističkom zavodu grada Zagreba od 1972—1975. godine rade više studija u okviru provedbenih planova dijevoja Zagreba: *Bespravna stambena izgradnja u Dubravi*, *Sociološka analiza stanovnika vodozaštitnog područja grada Zagreba*, *stanovnika Kajzerice*, *Španskog* itd. Za dvije teme rade obimnija istraživanja. Prva je *Sociološka analiza naselja Knežija, Kalinovica i Srednjaci* (završena u travnju 1974) u okviru reambulacije detaljnog urbanističkog plana. Kontakti sa mjesnom zajednicom, analiza dokumentacije i poštanska anketa³³ dali su jasan uvid u neke ljudske probleme u ovim uglavnom novoizgrađenim zagrebačkim naseljima, pretežno kolektivnog tipa stanovanja. Osim toga naznačene su poželjne i u postojećoj fizičkoj strukturi naselja moguće akcije.

Slično istraživanje, *Sociološka studija Južne Dubrave—Poljanice* (dovršeno u travnju 1975. godine), provedeno je u sklopu izrade urbanističkog programa za spomenuta naselja na zahtjev mjesnih zajednica, metodom ankete.³⁴ Ovo istraživanje također je prilog razvoju koncepta samoupravnog planiranja u socijalno i urbanistički interesantnim i delikatnim problemima grada.

O. Čaldarović je u toku 1975. godine proveo sociologijsku analizu srednjoročnog prostornog plana Zagreba. Ovaj je rad prezentiran u publikacijama: *Prostorni problemi uvjeta života stanovnika grada Zagreba* (komparativni prikaz strukture i prostorne distribucije stanovništva Zagreba 1940, 1953, 1961 i 1971. godine), te *Mogućnosti prostornog razvoja Zagreba* (pokušaj sociologijskog vrednovanja razvojnih pravaca). Tri opća kriterija vrednovanja su: stupanj ugroženosti stanovništva u domeni komunalija i društvenog standarda, stupanj prostorne segregacije stanovništva i broj stanovnika po mjesnim zajednicama kao dodatni kriterij. Razvojni pravci na području određenih općina operativno su vrednovani kao povoljni, neutralni i nepovoljni.³⁵

U Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta kao *sociološkom žarištu* i to u Odjelu za izučavanje naselja i urbanizam sociolozi su počeli djelovati krajem 1972. godine. Početkom 1973. sa Institutom se integrira Centar za sociologiju sela, a početkom 1974. izvršena je reorganizacija kojom je Odjel za izučavanje naselja i urbanizam pripojen Centru za sociologiju sela.³⁶ Ovom integracijom stvoren je OOUR Centar za sociologiju sela, grada i prostora.

³³ Od 1000 poslanih upitnika istraživači su dobili 380. Uzorak je bio stratificiran po stambenim objektima, a izbor ispitanika slučajna.

³⁴ Istraživanje je provedeno na specifično zoniranom uzorku (10 zona) veličine 1.000 jedinica. Izbor ispitanika bio je slučajna. Izvršena je detaljna strojna obrada podataka. Osim toga primijenjena je metoda promatranja, analiza dokumentacije, te intervjui s predstavnicima mjesnih zajednica.

³⁵ Ovaj rad je podloga u Urbanističkom zavodu izrađenih karata prostorne segregacije stanovništva Zagreba, a inače dio dokumentacije srednjoročnog prostornog plana grada.

Sociologijsku analizu *Srednjoročnog plana i programa izgradnje i prostornog uređenja za razdoblje 1976—1980.* nastavila je Nataša Lončar-Butić pod nazivom *Sociologijsko vrednovanje potencijalnih zona sanacije.* (Rujna 1975. godine u Urbanistički zavod grada Zagreba na natječaju su primljeni Nataša Lončar-Butić i Davorin Kereković.)

O. Čaldarović i M. Richter, pored objavljivanja radova, sudjelovali su na skupovima jugoslavenkih sociologa, na nekim stranim savjetovanjima, a proboravili su izvjesno vrijeme na usavršavanju u inozemstvu. O. Čaldarović je tako u prvoj polovici 1974. godine boravio u BOUW centru za međunarodno obrazovanje na kursu za stanovanje, planiranje i izgradnju (Rotterdam, Nizozemska), a siječnja 1976. odlazi u Salzburg na *Seminarium in American Studies.* Melita Richter bila je na tom seminaru 1973. godine, a 1974. je sudjelovala na Međunarodnom seminaru o mentalnom zdravlju (Međunarodni VIITASCIVI centar u Finskoj) s temom *Utjecaj grada na kvalitetu života — Primjer Jugoslavije.* Trenutačno se nalazi na specijalizaciji na Rimskom sveučilištu.

³⁶ Centar za sociologiju sela nastao je početkom 1972. godine podjelom Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, koji je sredinom 1969. godine formiran integracijom s dotadašnjim Agrarnim institutom.

Od 1973—1975. godine sociolozi Vladimir Lay i Dušica Seferagić u Institutu, odnosno Centru završili su nekoliko istraživanja.

U proljeće 1974. godine Centar je sklopio ugovor s Urbanističkim zavodom grada Zagreba za sociologijsko istraživanje zagrebačkih naselja Savski Gaj, Remetinec i Lanište (za Provedbeni urbanistički plan tog područja, završeno u travnju 1974), te slično istraživanje na području prigradskih naselja Blato, Lučko, Hrvatski Leskovac i Stupnik (završeno lipnja 1974).³⁷

Srpnja i kolovoza 1973. godine grupa sociologa sudjeluje u omladinskoj akciji za oživljavanje zamrljih gradića unutrašnje Istre, odnosno Oprtlja, s ciljem da istraži teren i izradi sociologijski koncept revitalizacije ovih opustjelih područja. Rezultati opservacije i istraživanja metodom ankete prezentirani su u internoj studiji svibnja 1974. godine za Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci.³⁸

U toku 1973—75. u Centru je na dugoročnoj znanstvenoj temi *Tipologija i međuzavisnost razvoja gradskih naselja SR Hrvatske* radio V. Lay. Ovo je jedina tema iz urbane sociologije koju je dosad financirao Republički fond za naučni rad SR Hrvatske.³⁹ Izrađena je statistička, funkcionalna i sociologijska tipologija 102 gradska naselja SRH (podaci 1971.). U doradi je sistematizacija faktora međuzavisnosti razvoja mreže gradskih naselja.

Rujna 1975. godine u Centru je završena studija *Društveni aspekti individualne stambene izgradnje u Zagrebu*, koja se temelji na sekundarnoj analizi podataka, te metodi ankete. Cilj je bio iskazati strukturu vlasnika, uvjete i razloge gradnje kuće, te stavove i aspiracije ispitanika o tom načinu rješavanja stambenog problema.⁴⁰ Prezentirana je struktura društvenih aspekata individualne stambene izgradnje u Zagrebu, te ocjene i prijedlozi za rješavanje postojećih problema.

Iste se godine realizira i sociologijska studija za urbanistički plan Sesveta. Analiza ovog imigracionog područja i rezervnog zagrebačkog prostora vršena je na temelju sekundarnih podataka, te rezultata standardiziranog intervjua. Istraživanjem stavova, želja i aspiracija stanovnika, utvrđena je deficitarnost opremljenosti kolektivnim standardom i niz drugih akutnih problema, koje bi urbanistički plan trebao riješiti.⁴¹

Jordan Jelić 1975. godine u istom Centru radi sociologijsku dionicu studije: *Koncepcija i program razvoja Bukovice* (za Urbanistički Institut SRH). Riječ je istovremeno o regionalnom prostornom planu općina Benkovac, Knin i Obrovac. Rad se temelji na sekundarnoj analizi podataka. U zaključku autor ističe da treba stvoriti ruralno-urbani kontinuum, koji bi na ovom području obuhvatio sva seoska naselja i stanovništvo.⁴²

Urbani sociolozi iz ovoga Centra sudjelovali su na jugoslavenskim sociološkim savjetovanjima, a jedan je bio na studijskom boravku u SAD.⁴³

³⁷ Prvo su istraživanje proveli V. Lay i D. Seferagić, a u drugom su sudjelovali V. Lay, N. Lončar-Butić i D. Seferagić. Metoda ankete primijenjena je na 5%, odnosno 2% zonskom uzorku planiranom na temelju tipa stanovanja te prostornog kriterija. Izbor ispitanika bio je slučajan. U istraživanju Savskog Gaja, Remetinec, Laništa uzorkom je obuhvaćeno 364, a u istraživanju Blata, Lučkog, Hrvatskog Leskovca i Stupnika 112 ispitanika.

³⁸ U akciji su sudjelovali O. Caldarović, Lj. Gaković, V. Lay, J. Rubčić i D. Seferagić. Prikaz rada vidi u članku: Grupa autora, »Oprtlj, radovi na zaštiti i revitaizaciji«, Zagreb, *Arhitektura*, No 146—147, 1973, str. 109.

³⁹ Ova znanstvena tema (nosilac: Stipe Šušar) financirana u razdoblju 1971—75, nalazi se u fazi završavanja. Osim ove teme, i Centar za sociologiju sela dobio je 1972. godine od Fonda za znanstveni rad sredstva za temu *Socijalno-ekonomske promjene i razvoj prigradskog područja Zagreba*. Tema je financirana u razdoblju 1972—1975 i nalazi se u završnoj fazi izrade.

⁴⁰ Od planiranih 1000 ispitanika dobivena su 922 upotrebljiva upitnika. Zonski uzorak formiran je na temelju kombinacije socijalnog, vremenskog, oblikovnog i prostornog kriterija. Ulice unutar zona namjerno su izabrane, a ispitanici po ulicama slučajno. Na istraživanju su radili: Drago Bebek, Ognjen Caldarović, Slavko Dakić, Josip Gabrić, Fedor Kritovac, Višnja Krolo, Vladimir Lay, Nataša Lončar, Melita Richter i Dunja Richter-Auguštin. Nosilac projekta bio je Stipe Šušar, a tajnik Dušica Seferagić.

⁴¹ U ovoj studiji surađivali su Alija Hodžić i Maja Stambuk iz Centra, te O. Caldarović i N. Lončar-Butić.

⁴² Vidi završni izvještaj *Koncepcija i program razvoja Bukovice, Regionalni prostorni plan*, Urbanistički institut SRH, Zagreb 1975, str. 35—45.

⁴³ Dobivši stipendiju od Republičkog fonda za znanstveni rad D. Seferagić boravila je 9 mjeseci u toku 1974/75 škol. god. kao »visiting scholar« na Bureau of Applied Social Research (Columbia University, New York).

Od 1973. do 1974. Miroslav Jilek surađuje s urbanistima na sociologijskom segmentu Urbanističkog plana Karlovca 1974. On aplicira svoj model iznijet na savjetovanju u Nišu. Napominje, da analiza ljudskog faktora određenog socijalnog prostora ne može završiti na demografskim studijama, jer demografski pristup ne doseže »subjektivne snage ljudskog faktora«. Čovjek se pokreće i orijentira u svojoj aktivnosti po nečem što nema karakter konkretne fizičke prirode. To su ideje, stavovi, uvjerenja, znanje, sposobnosti — individualne i društvene vrijednosti, potrebe, pa čak i predrasude. Iz toga se izvodi i ljudsko ponašanje u prostoru. Određujući položaj sociologijskog pristupa u urbanističkom i prostornom planiranju općenito, a naspram demografskim studija posebno, autor zaključuje, da sociologijska studija treba pružiti objektivnu sliku subjektivnih snaga na području Karlovca. Istraživanje je usmjerio na tri sloja stanovništva: intervjuirao je rukovodeće ljude, te anketirao zaposlene, đake i studente.⁴⁴ Takav pristup pruža uvid u stavove društvenih organizacija i ustanova, koje čine mrežu izvršnih točaka odlučivanja o zahvatima u fizičku strukturu društvenog života, s jedne, te u javno mnijenje stanovništva planiranog područja, s druge strane.

Iako je aplikacija modela na Karlovac uspješno izvršena, ona otvara neka pitanja i ukazuje na moguće pravce usavršavanja.⁴⁵

U prosincu 1974. god. M. Jilek sudjeluje u izradi prostornog plana područja posebne namjene Kumrovec — Kozjansko.⁴⁶ Autor iznosi hipotezu, da brže ili sporije prihvaćanje civilizacijskih tekovina u biti zavisi o karakteru zatečene zajednice i društvenih organizacija u određenom prostoru. Za područje Kumrovec — Kozjansko konstatira, da tek treba stvarati socijalni organizam koji će biti sposoban optimalizirati sve resurse. Zaključno iznosi nekoliko načelnih, strateških preporuka.

Početkom 1975. godine M. Jilek sa suradnicima realizira sociologijsku dionicu zadatka *Situacija dugoročnog društvenog razvoja Bilogorsko-podravске regije u okviru regionalnog prostornog plana s analizom društvenih činilaca razvoja* (Sociološki aspekti).⁴⁷ Na tragu razvijene i u praksi testirane metodologije, ali u širem ruralno-urbanom prostornom okviru, vrši analizu stanja i težnji ljudskog faktora, te na temelju uvida u to označuje »najoptimalnije uvjete i ciljeve daljnje transformacije, koja bi doprinijela progresivnoj i humanoj dugoročnoj upotrebi ovog prostora«. Prvi se puta sociologijski pristup javlja u tako velikom i kompleksnom prostoru, te ova studija predstavlja prilog razvoju primijenjene sociologije prostornog planiranja u nas.

M. Jilek se također bavi nekim aspektima sociologije turizma, odnosno fenomenom komunikacija u socijalnom prostoru.⁴⁸

U Beogradu je u studenom 1973. god. u organizaciji Jugoslavenskog instituta za urbanizam i stanovanje održan sedmi simpozij na temu *Istraživanja za potrebe*

⁴⁴ Ljeti 1973. godine istraživanje je provedeno na stratificiranom uzorku (563 zaposlena i 307 đaka i studenata). Obavljeno je i 15 intervjua s predstavnicima političke, privredne i kulturne »elite« Karlovca. Opširnije vidi u: *Karlovac, Urbanistički plan 1974*, Informacije o radu, Urbanistički institut SRH, Zagreb 1974, str. 11—15.

⁴⁵ Na temelju rezultata ovog istraživanja M. Jilek kolovoza 1974. godine završava magistarski rad *Karlovac — Mogućnosti i perspektive urbanih funkcija* na postdiplomskom studiju iz urbanizma i prostornog planiranja u Zagrebu. Na 187 stranica prezentirana je primjena modela i sadržaj sociologijske studije za potrebe urbanog planiranja.

⁴⁶ U izradi plana surađuju Urbanistički institut SR Hrvatske iz Zagreba i Zavod za napredak gospodarstva iz Celja.

⁴⁷ Regionalni prostorni plan Bilogorsko-podravске regije radio je Arhitektonsko-projektni zavod »Plan« iz Zagreba za zajednicu bilogorsko-podravskih općina. Sociologijsku dionicu izradio je Zavod za sociološka istraživanja Odjela za filozofiju, psihologiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Suradnici M. Jileka bili su I. Cifrić i M. Paštar. Vidi: *Globalna projekcija i preliminarna koncepcija dugoročnog privrednog, društvenog i prostornog razvoja regije*, Zagreb, studeni 1974, str. 25—256.

⁴⁸ O aspektima sociologije turizma autor piše u časopisu »*Naše teme*, No 1/1971 pod naslovom »Potreba socioloških istraživanja u turizmu«, a zajedno sa Stipom Suvarom u *Arhitektura*, No 115/1972, pod naslovom »Sociološki aspekti turističkog razvoja na Jadranu«. Temu komunikacija obrađuje u časopisu *Naše teme*, No 3/1974, te na Multifunktionalnoj konferenciji *Tehnički i društveni aspekti informacija i komunikacija* (Zagreb 1974, 1975). M. Jilek bio je šk. god. 1974/75 šest mjeseci u Vel. Britaniji na Leicester sveučilištu, Centar za istraživanja masovnih komunikacija (tema *Komunikacije i sociologija urbanog planiranja*).

urbanističkog planiranja. Slobodan Bjelajac sudjeluje s referatom *Ploče kao grad i neki problemi koji proizlaze iz njegove mladosti*.

Ožujka 1974. u Stubičkim Toplicama na Osmom znanstvenom savjetovanju sociologa Jugoslavije na temu *Regionalna diferencijacija i razvitak i globalni sistem u Jugoslaviji*. Sekcija za sociologiju naselja okupila je mali broj sociologa. Za novo sjedište izabran je Novi Sad, a za predsjednika *Vojislav Đurić*.

Krajem ožujka u organizaciji Međunarodnog udruženja sociologa (ISA) organiziran je u Grenoblu I. skup urbanih sociologa na temu *Sociologija urbanog i regionalnog razvoja* (podteme su bile: država i urbano, analiza strukture urbanih kretanja, te istraživanja i planiranja na nivou urbanog). Iz Jugoslavije su sudjelovali Melita Richter (Zagreb) i Ksenija Petovar (Beograd), koje su skup upoznale s ulogom i mjestom urbanog sociologa u našoj društvenoj zajednici, odnosno u procesu planiranja.⁴⁹ Prisustvo jugoslavenskih predstavnika, makar i simbolično, na prvom skupu urbanih sociologa omogućila je informiranje naše urbane sociologije o suvremenim misaonim tokovima u toj disciplini, te početak razmjene iskustava.

U Urbanističkom zavodu Rijeke sociolog Ivan Rogić sudjeluje u izradi provedbenih planova putem katalogiziranja postojećih činjenica u neprivrednoj sferi, blitz-anketa, itd. U završnoj je fazi istraživanje *Sociologijske karakteristike urbanizacije Rijeke 1961—71*.⁵⁰ Opći je cilj steći uvid u odnos teritorijalne i interesne homogenizacije u gradu. On se nastojao ostvariti kroz nekoliko skupina pitanja u upitniku, koja se odnose na potrošnju prostora, slobodno vrijeme, odnos prema gradskom središtu, formalnoj participaciji, susjedstvu, itd. Rezultati ukazuju da je odnos interesne i teritorijalne homogenizacije takav da upućuje na prelazno stanje S jedne strane djeluju homogenizirajući mehanizmi obitelji, oslanjanja na širu rodbinu, ili pak na prijatelje odabrane po teritorijalnom porijeklu, a s druge strane, već se oblikuje udruživanje utemeljeno na sličnosti interesa, koje ovu teritorijalnu svijest briše. Iz prijelaznosti slijedi i izbor najpoželjnijeg naselja: svi žele naselje prijelaznog tipa, ni selo, ni grad. U prvoj fazi u ovom zavodu je i studija o stanovanju.

U Splitu Slobodan Bjelajac 1974. provodi *Ispitivanje mišljenja stanovnika Trogira o avionskoj buci* (Vidi prilog u ovome broju), te piše rad *Uprava i javne institucije* (prikaz postojećeg stanja i budućih potreba za upravnim i javnim institucijama u Splitu). Studija je rađena na bazi podataka dobivenih upitnikom od samih institucija, a za potrebe Generalnog urbanističkog plana Splita. Škol. god. 1974/75 S. Bjelajac provodi u SAD na specijalizaciji.⁵¹

Sociolozi u Urbanističkom zavodu Dalmacije sudjelovali su u izradi više prostornih i urbanističkih planova: Generalni urbanistički plan Ploča, Generalni urbanistički plan Trogira, prostorni planovi općina Šibenik, Vrgorac, Omiš. Maroević Maja sudjelovala je na izradi koncepcije razvoja u okviru Generalnog urbanističkog plana Splita. Za provedbeni urbanistički plan Splitskog poluotoka 1974. godine izradila je sociološku studiju na temelju rezultata ankete provedene na uzorku, 3% domaćinstava svake stambene jedinice užeg područja grada o problemima stambenih jedinica i grada kao cjeline. Krajem 1975. ona završava i brani magistarski rad na postdiplomskom studiju iz urbanizma i prostornog planiranja u Zagrebu pod naslovom *Kulturna funkcija gradskog središta Splita*. Ovaj rad tretirao je probleme historijskog središta grada kao središta kulturnih institucija i kao središta kulturne integracije, komuniciranja i informiranja. Korišteni su statistički podaci

⁴⁹ Prikaz ovog skupa dala je Melita Richter u časopisu *Čovjek i prostor*, No 258, rujan 1974.

⁵⁰ Ispitivanje je poduzeto u suradnji s Institutom za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Suradnik je Miro Mihovilović. Uzorak je planiran kao slučajaj u okviru novih, te nekih divljih riječkih naselja.

⁵¹ Početkom 1974. učesnik je seminara »Saltzburg studies« na temu *Urban Problems and Planning*. Specijalizirao je na Johns Hopkins sveučilištu u Baltimoru u okviru unior Fellowship Program. Istražujući američku suburbiju napisao je *Uspori i pad predgrada — Urbanizacija predgrada u SAD*, koja dosad nije objavljena.

o radu kulturnih ustanova u gradskom središtu, dijelovi ankete stanovništva (mišljenja o kulturnim institucijama, navike i razlozi korištenja središta grada), te analiza nekih ambijenata u historijskom centru s aspekta njihovog značenja.

Urbani sociolozi u Splitu sudjeluju u predradnjama za koordinacioni plan Dalmacije.

U studenom 1975. u Beogradu je održan deveti simpozij pod naslovom *Integralno planiranje i etapni planovi kao izraz kontinuelnog urbanističkog planiranja*. S. Bjelajac i M. Marović zajedno s Ivom Šimunovićem dali su prilog »Integralno planiranje — Osvrt na dosadašnja iskustva Urbanističkog zavoda Dalmacije».⁵²

Na kraju nekoliko riječi o dva skupa. Prvi je kolokvij na temu *Porodica i urbanizacija* održan svibnja i lipnja 1975. godine u Zagrebu. U okviru ovog kolokvija pristupne teze dao je Milan Prelog pod naslovom »Suvremena porodica i suvremeni prostor (Urbanizacija kao povijesni proces s posebnim osvrtom na urbanistički razvoj grada Zagreba u razdoblju 1945—1975)». U drugom terminu pristupne teze dao je Stipe Suvar pod naslovom »Aspekti socijalizacije porodice u urbanom prostoru« (Sociološke i humanističke pretpostavke urbanizacije na primjeru grada Zagreba). Izlaganja u okviru ovog kolokvija dala je (uz 350 dijapozitiva) Antoaneta Pasinović pod naslovom »Gradski međuprostori: poprišta krize urbane svijesti«, te drugo »Mogućnost anticipacije prostornog koncepta«. Andrija Mutnjaković i Vjenceslav Richter iznijeli su svoje priloge na temu »Alternative u prostoru».⁵³ Značajno je da su gotovo svi sudionici istakli potrebu teorijske podloge u rješavanju problema urbanizacije, odnosno prostornog i urbanističkog planiranja.

Početak prosinca 1975. u organizaciji Sociološkog društva Hrvatske održan je u Stubičkim Toplicama simpozij *Suvremeno društvo i problemi ljudskih potreba i vrijednosti*. U saopćenjima i diskusiji vidno mjesto zauzeo je kompleks ljudskih potreba u urbanom prostoru.⁵⁴

Ovdje, sa današnjim danom« završavam pregled istraživanja i aktivnosti u domeni urbane sociologije, tj. sociologije prostornog planiranja i graničnih područja, odnosno pregleda razvoja urbane sociologije u Hrvatskoj.⁵⁵

V. Zaključak

Ovaj pregled aktivnosti i radova iz urbane sociologije omogućava uvid u neke znanstvene i društvene probleme s kojima se ova disciplina sretala u prvih nekoliko godina razvoja u našim urbanim i znanstvenim prostorima.

Nastojao sam, koliko je to bilo moguće, što cjelovitije i iscrpnije zahvatiti dosadašnji razvoj i život ove discipline za kojom društvena potreba u suvremenom trenutku postaje sve izrazitija.

Pregled, kao što se vidi, nije problemski strukturiran. Problemski i kritički osvrt na razvoj urbane sociologije u Hrvatskoj, koji bi bilo vrijedno i potrebno proširiti na Jugoslaviju u cjelini, nakon ove notacije kao integralne informacije postaje moguć.

Načelno se može izvesti nekoliko zaključaka. Društvena potreba za urbanom sociologijom kao disciplinom narasta. Sociologijska misao je sporo ali ipak prodrila

⁵² Sa ovog simpozija posebno treba sataći referat Miroslava Zivkovića *Sociološki aspekti integralnog planiranja urbanih područja i njihov utjecaj na etape razvoja*.

⁵³ Kolokvij su organizirali Republički odbor Izvršnog vijeća Sabora KRH za obilježavanje Međunarodne godine žena, Savjet SSRNH za pitanja društvenog položaja žene i uredništvo časopisa *Žena*. Prilozi i diskusije objavljeni su u časopisu *Žena*, No 5, 1975, Zagreb.

⁵⁴ Simpozij je održan 11/12 prosinca 1975. Prikaz i izbor materijala bit će objavljeni u *Reviji za sociologiju*, No 1, 1976.

⁵⁵ Zahvaljujem svim urbanim sociolozima na manje ili više iscrpnim izvještajima o radu, kao i uvidu u njihove radove koji su mi omogućili da upotpunim svoje poznavanje našeg zajedničkog rada i napišem ovaj pregled.

u društvene strukture i stručne ustanove koje se bave prostornim i urbanističkim planiranjem, kao i ostalim segmentarnim problemima uređenja života u gradskim naseljima. Paralelno s tim kroz prvu suradnju urbanista i sociologa počeo je razvoj urbane sociologije. U svom teorijskom i metodološkom pristupu kao istraživačka disciplina na našim prostorima urbana je sociologija na početku. Prikaz radova od 1969. do danas trebao je između ostalog ukazati na sadašnji trenutak razvijenosti ove discipline.

Dosadašnja su se istraživanja najčešće odnosila na velike gradove, bilo da se radilo o sudjelovanju sociologa u provedbenim planovima dijelova grada ili o problemskim studijama na razini grada u cjelini. Nekoliko istraživanja provedeno je na razini općinskih centara, a izuzetno na razini cijele općine ili zajednice općina.

Sukladno ovome i sredstva za istraživački rad bila su vrlo skromna, ponekad gotovo simbolična. Financijska naslonjenost urbane sociologije na društvo, tj. tržište ima svoje dobre i loše strane. Dobre se uglavnom ogledaju na njenom društveno korisnom karakteru, tj. da nije mrtva, nego posve živa znanost čiji rezultati imaju ili bar mogu povratno djelovati na život. Loše strane vežu se na niz teškoća koje tržišni uvjeti znanstvenog rada donose, pogotovo kada je riječ o mladoj disciplini. Dosad nije bio rijedak slučaj da je pristajanje na vrlo nepovoljne materijalne, vremenske i ostale uvjete bilo motivirano kao svojevrsno investiranje u budućnost.

U najnovije vrijeme otvaraju se mogućnosti za veći angažman urbane sociologije. To se pogotovo odnosi na učešće u izradi prostornih planova općina SR Hrvatske što uz povoljnije materijalne uvjete rada u teorijskom i metodologijskom smislu urbanoj sociologiji otvara mogućnost daljnjeg razvoja.

Vladimir Lay

SURVEY OF THE DEVELOPMENT OF URBAN SOCIOLOGY IN CROATIA Scientific Chronologic Notation

(S u m m a r y)

Aim of the article is the survey of activities and works from the field of urban sociology in Croatia in the period from 1967—69, when urban sociology was constituted as a discipline, to 1975 finally. The outline of the concept of urban sociology, which has started to develop in our self-managing society through its participation in spatial and urban planning, has been given in the introduction. At the same time, the author mentions the constitution of the spatial planning sociology in the self-managing social relations that have been trying to develop in Yugoslavia.

The first chapter deals with social and scientific events preceding the constitution of urban sociology as a discipline. Theme of the second chapter is the constitution of urban sociology in the period of 1967—69 with a detailed survey of researches and other works, accompanied and documented by a great number of notes. This survey of works and consultations comprises the period from 1969 to 1975.

The work is a supposition for the problem-critical review about the urban sociology in Yugoslavia. It implicitly points at the present degree of its progress, and some theoretical and methodological problems of its scientific progress. To see the existing condition renders possible the comprehension of the possibilities for the future progress of the discipline, owing to the team-work of the mostly young sociologists.

Translated by *Biserka Cesarec*